

УДК 821.161.2'373.2-343.03=112.2

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ВЛАСНИХ НАЗВ У КАЗКАХ

Євгенія Тимченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено особливостям відтворення власних назв у перекладі українських народних казок німецькою мовою та німецьких – українською. Виявлено залежність вибору способу перекладу від характеру власної назви, зокрема, природні імена відтворюються за допомогою практичної транскрипції, а промовисті – зі збереженням внутрішньої форми. Типовими моделями зоонімів є іменники з прикладкою в українських казках і композити в німецьких. Проаналізовано приклади вдалих та невдалих перекладів, вказано також на роль гендерного чинника.

Ключові слова: переклад; казки; власні назви; антропоніми; промовисті імена; зооніми; гендерний аспект.

Власні назви як особливі номінативні одиниці не раз привертати увагу перекладознавців. Деякі вчені відносять їх до неперекладних слів [1, с. 35], інші вказують на особливості перекладу пропріальних одиниць [2; 3, с. 215–218], наголошуючи, що перекладачеві спочатку треба проаналізувати властивості постоонімосфери в оригіналі та виділити найсуттєвіші моменти. Мета відтворення власних назв засобами іншої мови в тому, щоб зберегти стилістику та семантику імені. Хоча в перекладі назва може творити нові асоціації, втратити свою експресивну функцію, існує багато засобів компенсації неминучих втрат.

Оскільки різні власні назви потребують різних підходів, спочатку треба визначити типи онімів та їхні функції. Крім того, слід враховувати такі моменти, як паратекстуальність – стосунки до назви, передмови тощо та архітекстуальність – зв'язок з іншими текстами того самого жанру [4, с. 53].

Про особливості відтворення власних назв у перекладі українських народних казок німецькою мовою йдеться у [5; 6], а німецьких – українською у [7; 8; 9]. Як відомо, функціональна палітра казки надзвичайно розмаїта: естетичні функції доповнюються та переплітаються з пізнавальними, морально-етичними, соціально-виховними й розважальними. Ці функції перекладач має донести до іноземного читача, і неабияка роль відводиться власним назвам.

У казках, як і в художній літературі взагалі, використовують і звичайні (“природні”), і вигадані імена. Природні імена локалізують персонаж у часі та просторі. Вони можуть вказувати на походження, характеризувати міське чи сільське місце проживання тощо. Вигадані імена не лише вказують на об'єкт, а й характеризують його [10, с. 131]. Особливість власних назв у казках полягає в тому, що вони містять додаткову сему “бути казковим” [11, с. 8–9].

Власні назви, що вживаються в казках, поділяють на ойконіми, антропоніми та зооніми. Ойконіми несуть додаткову інформацію про місце дії, проте в творах цього жанру їх вживають нечасто, оскільки казки, зазвичай, не прив'язані до конкретної місцевості. Казки-легенди містять географічні назви (*Київ, Казань, Муром, Бремен*), які перекладаються відповідно до усталеної географічної номенклатури мови перекладу (*Kiew, Kasan, Murom, Bremen*), проте й тут теж деколи трапляються

помилкові переклади. Зокрема у казці про Іллю Муромця *Русь, руська земля* передано як *Russland, Russlands Erde*, тобто *Росія, земля Росії*, а аж ніяк не стародавня Русь.

Найголовніша роль у казках відводиться власним назвам людей і тварин. Розгляньмо їх докладніше.

Чільне місце в казках належить антропонімам, а саме традиційним народним іменам (*Іван, Петро, Данило, Кирило, Гаврило, Hans, Heinz, Else, Trina*), часто це розмовно-побутові, пестливі варіанти (*Іванко, Марійка, Hänsel, Gretel*). Вже тут виникає проблема ідентифікації персонажів німецьким чи українським читачем. Отже, перекладач здебільшого відмовляється від варіювання імен. Основна форма відтворення таких імен – практична транскрипція, тобто передача фонетичної подоби оніма з максимально можливою звуковою близькістю до оригіналу. Переважно зберігаються передані транскрипцією національні форми імен, однак втрачається пестливість. Форми *Гензель* і *Гретель* український читач не сприймає як пестливі від *Ганс* і *Грета*. Так само німецький читач не сприймає імен *Федько* чи *Маруся* як розмовних, скорочених, на відміну від повних *Петро, Гаврило, Михайло, Данило*. Іншомовні імена вносять в казку національний чи – для дитини – скоріше екзотичний колорит: *Petro, Danylo, Mychailo, Marussja, Hawrylo, Fedjko, Gajnci, Ельза, Ліза, Тріна*.

На відміну від поширених в українській мові пестливих форм [12, с. 202] у німецькому перекладі лише деколи вживаються димінутиви з суфіксами *-chen, -lein*, оскільки це не завжди можливо з огляду на фонетичні та словотвірні особливості, напр., від імен на *-o* (*Petro, Hawrylo, Fedjko*) їх не можна утворити. Німецькій мові не настільки властиві надзвичайно характерні для української пестливі форми, і нагромодження їх у німецькому тексті було б неприродним. Компенсація пестливості може досягатися повторенням імені та/або додаванням прикметника *liebe(r)* у звертаннях: *Telessyk, mein lieber Sohn; Brüderchen, liebes Brüderchen! liebstes Iwanchen! Iwanchen, liebstes Iwanchen*. Такі лексичні “підсилювачі” [11, с. 19] у мові перекладу є наслідком впливу системи жанру на мову перекладу.

Щоб обрати адекватне звертання, потрібне знання культурного фону обох мов та особливостей спілкування в різних комунікативних ситуаціях. Наприклад, негативна конотація слів *пан, пані* та їх вилучення з повсякденного спілкування за часів СРСР змусили перекладача вдатися до іншого слова у перекладі казки “Frau Holle” (“Бабуся Метелиця”) [8]. Відповідно героїню українські діти сприймали як ближчу людину. У новому перекладі Є. Кротевича, здійсненого в часи незалежної України, коли звертання *пан, пані* було “реабілітовано”, казку названо “Пані Метелиця” [9], і ця додаткова конотація зникла. У звертанні до тварин слово *Herr* традиційно передається як *брат: Herr Fuchs – брате вовче*.

Іншу групу імен у казках становлять імена, що мають експресивне навантаження, тобто виступають експресемами [13, с. 202]. Про онімічну експресію можна говорити, коли самі назви містять в собі описові елементи, що ґрунтуються на апелятивному значенні слова, покладеного в їх основу. Якщо це значення актуалізується, йдеться про *промовисті* імена (*redende / sprechende Namen*) [14, с. 167; 15], що характеризуються алюзивністю, актуальною внутрішньою формою та своєрідною фонетичною значущістю і перебувають на межі перекладності [16, с. 107, 108]. За словотвірною структурою такі назви в німецькій мові переважно є композитами, а в українській – суфіксальними дериватами та іменниками з прикладкою.

У таких випадках транскрипція не може передати внутрішньої форми і як наслідок – ім'я не може виконати відведеної йому ролі. Тому перекладачеві слід у кожному конкретному випадку обмежитися тими рисами, які відповідають функціональним домінантам і тому мають зберігатися, та враховувати той факт, що

алюзивні власні назви часто перегукуються з іншими іменами не лише інтертекстуально, а й усередині одного твору.

У перекладах німецьких казок українською мовою та українських – німецькою немало вдалих знахідок, хоча перекладачам не завжди вдається компенсувати неминучі втрати. Слід зауважити, що переклад залежить від того, чи властива іменам предикативність, що відіграє значну роль у розвитку сюжету [11, с. 10]. У перекладах німецьких казок вдало передано такі промовисті імена, як *Снігуронька* / *Білосніжка* для *Schneewittchen*, оскільки виникають однакові асоціації з білим снігом, король *Дроздобород* (*König Drosselbart*), борода якого нагадувала дзьоб дрозда, *Попелюшка* (*Aschenputtel*), що змушена була спати на попелі, *Одноочка*, *Двоочка* та *Триочка* (*Einäuglein*, *Zweiäuglein*, *Dreiäuglein*) відповідно до кількості очей у героїнь, королівна на ім'я *Шипшинка* (*Dornröschen*), лікар *Всезнай* (*Doktor Allwissend*) тощо. Імена сестер *Білявочка* і *Красулька* (*Schneeweißchen und Rosenrot*) з однойменної казки передано менш вдало: перше ім'я в перекладі асоціюється не з білими трояндами, а з білявим волоссям, а друге або асоціюється з квітами (народна назва красолі, настурції) або підкреслює лише красу взагалі, але аж ніяк не червоний колір троянд.

Імена героїв можуть бути пов'язаними з онімізацією слів загальнонародної лексики. Тоді в перекладі вживаються лексичні одиниці відповідної семантики. Наприклад, у казці “Як мишка з кішкою приятелювали” кошенят називають відповідно до того, скільки з'їла кішка, *Hautab* – *Початочком*, *Halbaus* – *Серединкою*, *Ganzaus* – *Слідком*. У казці “Ох” (“Waldkönig Ach”) ім'я лісового царя *Ох* асоціюється з вигуком, що висловлює втому, нещастя, його відповідником є німецьке *Ach*.

Промовисті імена можуть вказувати на походження чи рід занять персонажів. У цьому випадку перекладач має або відмовитися від промовистості імені або повністю змінити фонетичну форму. Переважно при відтворенні таких імен використовується транскрипція: *Ілля Муромець* – *Ilya Muromez*, а не типова словотвірна конструкція для утворення назв жителів міст (*Muromer*). У казці “Кирило Кожум'яка” прізвисько героя видає його професію, транскрипція *Kyrylo Koshumjaka* приводить до втрати промовистої назви. Щоб компенсувати цю втрату, на початку пояснено походження прізвиська, а далі в тексті додано лексичні експлікатори *genannt Koshumjaka* (на прізвисько *Кожум'яка*), *der Gerber Koshumjaka*. В англійському перекладі ці промовисті назви збережено *Kirilo the Tanner*, *Ilya of Murom* [17].

Промовисті імена є стилістичним засобом характеристики героїв, завдяки актуалізації внутрішньої форми читач розуміє, які риси властиві цим персонажам. Наприклад, ім'я *Rumpelstilzchen* містить компонент *rumpeln* (“рухатися з гуркотом, шумом”) і свідчить про небезпеку чи загрозу. Перекладач обрав для відтворення внутрішньої форми дієслово *торохтіти*, що може мати таке значення. Проте він не врахував, що це значення не реалізується в агентивній назві *торохтій*, лексикалізованій як *базіка*, *балакун*. В українському перекладі імені головного героя – *Торохтій* – з'являється зовсім інша конотація, герой із загрозливого перетворюється на недоладного базіку.

Деколи важливо передати лише незвичайність імені, його гумористичний характер, як у казці “Торохтій”, де в пошуках імені героїня називає найнеймовірніші варіанти. *Rippenbiest* вдало відтворено *Поламайребром*, *Hammelswade* – *Баранбуцом*, *Snürbein* – *Зачени ногою*. Перекладач змінив внутрішню форму, проте зберіг стилістичний ефект оригіналу.

Неабияку роль відіграє також фонетичний бік імен. Звуковий образ імені, а також пов'язані з ним асоціації можуть викликати повагу, симпатію чи зневагу та насмішку.

В цьому випадку йдеться про сугестивні імена (suggestive Personennamen) [14, с. 167; 15, с. 143; 18]. На це обов'язково має зважати перекладач. Наприклад, *Іван* для німців – це узагальнена назва росіянина (а до них пересічний носій німецької мови ще й досі відносить усіх представників колишнього СРСР), як у нас *Фриц*, внаслідок чого з ним пов'язано такі негативні конотації, як неосвіченість, пияцтво тощо, що безумовно накладає свій відбиток на сприйняття героя з цим іменем.

Невдалим видається відтворення прізвища богатиря *Альоші Поповича*, що вказує на походження з попівської родини та викликає певні асоціації щодо моральних засад, звичок тощо, за допомогою транскрипції *Aljoscha Popowitsch*. Хоча в німецькій мові є слово *Pope* на позначення православного священика, воно має ще й негативну конотацію при позначенні представників духовництва взагалі. Отже, асоціації навіть щодо цього слова будуть іншими. Проте навряд чи німецькі читачі, а особливо діти, думатимуть про це слово. Радше їм спаде на думку дитяче слово *Popo*, що позначає сідниці. Оскільки *-witsch* фонетично близьке до *Wisch*, а *wischen* означає витирати, то можуть виникнути асоціації з *Arschwisch*, що звичайно ж аж ніяк не пасує до богатиря.

Не менш важливу роль у казках відіграють зооніми, що можуть бути і національно специфічними, й універсальними. У казках вони мають свої особливості, часто супроводжуються постійними епітетами. В українській мові епітети, виражені іменником-прикладкою, зосереджені саме в денотативному просторі сфери природи, почуттів, казкової уяви [13, с. 154]. За цією моделлю створено імена українських казкових героїв: *мишка-шкряботушка*, *жабка-скрекотушка*, *зайчик-побігачик*, *ведмідь-набрідь*, *кабан-іклан*, *лисичка-сестричка*, *вовчик-братик*. У німецькому перекладі використано моделі детермінативних композитів і словосполучень з родовою назвою: *Knabbermäuschen*, *Quackfrosch*, *Häschen Lauffeldein*, *Zottelbär*, *Wildschwein Beißhinein*, *Schwester Füchsin*, *Bruder Wolf*. Переклад більшості з них за допомогою композитів пояснюється типологічними особливостями німецької мови, де атрибутивні зв'язки передусім передаються саме так. Утім повністю зберігаються семантичні особливості, зокрема, вказівка на характерні дії чи звуки, а також частково фонетичні – рима.

Імена мишенят *Круть*, *Верть* передано як *Mäuschen Flitz*, *Husch*. Не знайшлося відповідників з однаковим стилістичним значенням для перекладу таких назв, як *рак-неборак*, *коза-дереза*, *пан Коцький*, *колобок*, де перекладач або ніяк не передав епітета (*Krebs*), або використав композит з іншою внутрішньою формою, що дає конкретнішу характеристику брехливої кози: *Lügenziege*. Інші зооніми передано за допомогою транскрипції або описово: *пан Kotski*, *Küchlein*, *Cirko*. У традиційній кличці собаки *Cirko* – *Sirko* асоціація за сірою шерстю, звичайно, втрачається, але німецький читач сприймає слово органічно, бо для німецьких кличок собак теж типовим є закінчення на *-o*: *Tasso*, *Taro*, *Caro*.

Ще одним важливим моментом є гендерний аспект власних назв. Як відомо, граматичний рід іменників відіграє значну роль в казках та байках, що слід враховувати в перекладі. Герої казок виступають як жіночі чи чоловічі персонажі з відповідними рисами. В українських казках часто трапляються лис та лисиця. У перекладі цієї різниці або не беруть до уваги, тоді йдеться просто про *Fuchs*, або слово *лисиця* передають за допомогою форми *Schwester Füchsin*. У перекладах *Brüderlein Fuchs* und *Brüderlein Wolf* втрачається протистояння жіночого та чоловічого з наголошенням типової жіночої хитрості: лисичка обдурює не лише вовка, а й інших представників чоловічої статі (колобка, журавля тощо). Повністю зникає ця перевага особи жіночої статі *кишки* над особою чоловічої статі *лисом* у перекладі німецької казки “Der Fuchs und die Katze” “Лис і кіт”.

Іноді складнощів у перекладі додають термінологічні словосполучення: позначення *Katzenfamilie* родина *котячих* як біологічний рід у німецькій мові має (на відміну від української) в основі не форму чоловічого роду *kit*, а жіночого *kiшка* (*Katze*), що призводить до того, що лева називають “großmäulige Katze”, тобто використання форми жіночого роду ще більше принижує царя звірів.

Навряд чи можна назвати вдалим відтворення імені *Komizgoroiшко* через *Rollerbse*, що має в німецькій мові жіночий рід, оскільки сильний молодий чоловік з жіночим ім'ям може викликати іронічну усмішку.

В іншій казці *ватажок комарів* перекладено як *der Oberste der Mücken*. У німецькому перекладі, де *Mücke* жіночого роду, текст набуває підкреслено сексистського характеру. Крім того, дивним видається звертання ватажка до *Mücken* як до братів, а не до сестер: *Heee, Brüder!* В обох мовах *козеняма Zicklein* відносяться як позначення дитинчат тварин до середнього роду, але в перекладі їм надано чоловічої статі “*Zicklein kleine, Bürschlein feine*”, що навряд чи можна визнати доцільним.

Соловей-розбійник перетворився в перекладі на *der Räuber Nachtigall*. Так виникла суперечність між чоловічим родом іменника *розбійник* та жіночим родом іменника *соловей* у німецькій мові. Крім того, у тексті йдеться про свист, а оскільки німецький *соловей* не може свистіти (*pfeifen*), перекладач використав форму *цебетати* (“*trillerte wie eine Nachtigall*”), що аж ніяк не передає сильного свисту, від якого аж вуха закладає. Англійський переклад *the Whistler-Robber*, де збережено *свист* і не передано слово *соловей*, видається більш вдалим.

Позитивним прикладом може бути заміна *Lerche* (*Жайворонок*) на *Fink* (*Зяблик*) у перекладі казки “Яйце-райце”, щоб зберегти чоловічий рід та протистояти *цариці Миші й цареві Жайворонку*.

Деколи в іменах бувають закладені вікові характеристики, що теж слід враховувати в перекладі. Зокрема *солом'яний бичок* не є дорослою твариною, тому повести бичка пасти – це нормально, а переклад *Strohstier* (*солом'яний бик*), виводить ситуацію за рамки нормальної, доцільніше було б перекласти словом *Bullenkalb* або *Stierkalb*.

Отже, переклад власних назв у казках залежить від характеру назви та традицій народнопоетичного мовлення. Природні імена відтворюються за допомогою транскрипції, проте слід обов'язково зважати на фонетичний бік та можливі в цьому зв'язку асоціації. Промовисті імена перекладаються або зі збереженням внутрішньої форми, ритму, а частково й рими, або за допомогою назв, традиційних у мові перекладу. Типологічні особливості української мови вимагають вживання в казках більшої кількості пестливих назв, епітетів-прикладок, а для німецької характерні композити різних типів. Релевантним для вибору способів перекладу є функціональні та семантико-стилістичні особливості власної назви в казковому дискурсі.

1. *Суперанская А. В.* Имена собственные в чужой языковой среде // *Топонимастика и транскрипция*. М., 1964.
2. *Kalverkämpfer H.* Textlinguistik der Eigennamen. Stuttgart, 1976.
3. *Федоров А. В.* Основы общей теории перевода. СПб., 2003.
4. *Коптілов В. В.* Теорія і практика перекладу. К., 2003.
5. *Українські народні казки*. Львів, 1966.
6. *Das fliegende Schiff. Ukrainische Volksmärchen. Aus dem Ukrainischen von Jona Gruber.* Kiew, 1981.
7. *Die Märchen der Brüder Grimm.* Berlin, 1984.
8. *Брати Грімм.* Казки. К., 1962.
9. *Брати Грімм.* Казки / Пер. з німецької. К., 2002.

10. Кияк Т. Р., Огуй О. Д., Науменко А. М. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Вінниця, 2006.
11. Венгренговская М. А. Лингво-стилистические вопросы перевода на французский язык украинских и русских народных сказок. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.05. К., 1981.
12. Пономарів О. Д. Стилістика сучасної української мови. К., 1993.
13. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови. К., 2003.
14. Fleischer W., Michel G., Starke G. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache. Frankfurt/Main, 1993.
15. Gutschmidt K. Namenarten und Namenklassen in der schönen Literatur // Beiträge zur Onomastik, 1985.
16. Швейцгер А. Д. Теория перевода. М., 1988.
17. Ukrainian Folk Tales. Translated from the Ukrainian by Irina Zheleznova. Kiev, 1986. 18. Eis G. Test über suggestive Personennamen in der modernen Literatur und im Alltag // Beiträge zur Namenforschung, 1959. 10.

SOME PECULIARITIES OF TRANSLATING PROPER NAMES IN FOLK TALES

Yevheniya Tymchenko

The article deals with the peculiarities of the proper names translation of German folk tales into Ukrainian and of Ukrainian folk tales into German. The translation method depends on the character of names. Place names have their traditional forms in every language and are of no importance for folk tales. The most important in these texts are personal and animal names. The natural personal names are translated by means of practical transcription without using variants. The diminutive-hypocoristic forms typical for Ukrainian folk tales may be reproduced in German by means of lexical intensifiers. Particular attention is paid to antonomasic proper names, which have transferred general meaning, the so-called inner form. According to the structural and semantic types, such names are translated by means of words with similar inner forms to achieve the same stylistic effect. The most widely used models are compound nouns in German and suffixal nouns in Ukrainian. Some examples of both felicitous and not entirely felicitous translations are adduced. It has been found that nouns in apposition are typical of Ukrainian animal names, whereas in German compound names with inner rhyme dominate. The gender aspect has been defined as a translation problem. The disregard for the grammatical gender can lead to different undesirable stylistic effects, e.g. when a male hero receives a name of feminine gender or female animals are called "brothers". The adequate translation is dependent on such factors as the semantics and stylistic value of proper names and their role in the text. The morphological and syntactical structures of both languages are to be taken into account.

Key words: translation; folk tales; proper names; personal names, antonomasic proper names, animal names, gender aspect.